

УДК 378.091.12.011.3

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА****О.Є.Чуба**

Анотація. У статті визначені особливості психологічної культури педагога та організаційно-методичні умови її розвитку під час навчання у ВНЗ.

Ключові слова: майбутній учитель, психологічна культура, психологічна підготовка.

Аннотация. В статье определены особенности психологической культуры педагога и организационно-методические условия ее развития во время обучения в ВУЗе.

Ключевые слова: будущий учитель, психологическая культура, психологическая подготовка.

Summary. In the article the features of psychological culture of teacher and organizational and methodical terms of its development during teaching in an university are certain.

Keywords: future teacher, psychological culture, psychological preparation.

Постановка проблеми. Особливості соціокультурних процесів, що відбуваються нині в українському суспільстві, призвели до загострення освітніх проблем, одна з яких – це невисока ефективність педагогічної діяльності, що не задовольняє збільшеним вимогам до якості сучасної загальної, середньої і вищої професійної освіти. Сучасна орієнтація на розкриття потенціалу людини, формування мотивації досягнення успіху, самостійності, відповідальності пред'являє до особистості й діяльності педагога, як до провідного джерела соціалізації та інкультурації, високі вимоги. Актуальною стає проблема вивчення психологічної культури як творчої перетворювальної сили педагогічної діяльності, що забезпечує досягнення вершин професійної самореалізації.

Психологічна культура виступає соціально-психологічним механізмом ефективної і повноцінної адаптації людини в соціумі, умовою повноцінної та успішної взаємодії особистості з іншими людьми і культурою, детермінантою психологічного здоров'я людини, фактором якості будь-якої людської діяльності, в тому числі й освітньої.

Кажучи про актуальність і практичну значущість такого психологічного феномена, як психологічна культура, можна навести масу прикладів стосовно того, що відсутність елементарної психологічної культури виступає основною причиною проблем, труднощів або конфліктів, що виникають, у соціальній взаємодії людей. Низький рівень психологічної культури призводить до виникнення стресових ситуацій, хворобливих станів, криз у житті та діяльності як окремих людей, так і суспільства загалом. Особливого значення психологічна культура набуває в умовах посилення міжнетнічної, міжнаціональної та міжнародної напруженості, зростання ворожості, загрози тероризму.

Цілком очевидно, що джерело різноманітних проблем, насамперед, слід шукати в характері навчання і виховання підростаючого покоління. Багато гострих і болючих проблем життя сучасної молоді, такі як інфантильність і соціальна дезадаптованість, соціальна безвідповідальність і агресивність, наркоманія і злочинність знаходяться в прямій залежності від рівня психологічної культури педагогів. Більшість освітніх проблем обумовлена саме психологічною некомпетентністю певної частини педагогів. Сучасні педагогічні підходи часто виявляються неефективними для розв'язання завдань навчання та виховання. Ситуація ускладнюється тим, що в сучасних навчальних програмах відсутні питання навчання розумінню себе та іншої людини, навчання правилам спілкування, діалогу, співпраці та спільної діяльності; розвитку комунікативних умінь і культури розумової діяльності, культури переживань і відчуттів, культури праці й творчості.

Аналіз наявних досліджень проблеми. Актуальність і значущість проблеми психологічної культури педагогів знаходить своє підтвердження в пильній увазі до даного феномена з боку дослідників. Основа для наукової розробки феномена психологічної культури як внутрішньої культури людини закладена в творах таких класиків зарубіжної і вітчизняної психології, як Б.Г.Ананьєв, А.Маслоу, К.Роджерс, С.Л.Рубінштейн, К.Д.Ушинський, З.Фрейд, К.Юнг та ін.

Дослідження, спрямовані безпосередньо на вивчення проблеми психологічної культури як самостійного феномена, почалися порівняно недавно. Сьогодні їх нараховується незначна кількість, і більшість із них присвячені дослідженню психологічної культури в контексті професійної діяльності як складової професійної культури (С.П.Іванова, Н.І.Ісаєва, Н.І.Ліфінцева, Г.І.Марсанов, А.Б.Орлов,

В.В.Рибалка, Н.Т.Селезньова та ін.). У цих дослідженнях аналізуються різні аспекти, характеристики психологічної культури в зв'язку з особливостями педагогічної та інших видів діяльності, виділяються функції психологічної культури, здійснюються спроби виокремлення її компонентів або складових і опису її структури.

Невирішені аспекти проблеми. Різноманітність, фрагментарність, мозаїчність і неузгодженість наявних підходів, зокрема, в роботах перерахованих авторів, свідчать про недостатню розробленість методологічних основ у цих дослідженнях, а також про відсутність послідовного застосування системного підходу до аналізу психологічної культури як багатовимірного психологічного явища та інтегрального психічного утворення людини. Недослідженими залишаються організаційно-методичні умови розвитку психологічної культури майбутнього педагога під час навчання у ВНЗ.

Мета статті – визначити особливості психологічної культури педагога та організаційно-методичні умови її розвитку під час навчання у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний викладач вищої школи відображає стан культури суспільства, узагальнює ступінь її розвитку, який виражається в системі свідомості, в стилі поведінки і діяльності, і є етичним орієнтиром усього процесу життєдіяльності. Загальну культуру сучасного викладача відрізняють насамперед професіоналізм, знання своєї справи, його здібність до ідентифікації та рефлексії, соціальної комунікації, творчої самореалізації в будь-яких видах діяльності, а також глибина й конструктивність самовираження, самопізнання та самовдосконалення. Якщо найважливішим чинником професіоналізму педагогічних кадрів виступає загальна культура викладача, то психологічна культура є її ядром. Психологічну культуру сучасного педагога можна розглядати як специфічну модель, що включає професійне соціальне спілкування, взаємодію, високий рівень професійної та етичної мотивації. Все це забезпечує успішність особистості, як у професії, так і в життєвій стратегії загалом. Крім того, модель сучасного викладача має наповнюватися такими психологічними властивостями, як толерантність, емоційна стійкість, лабільність, регуляторна гнучкість, соціальна активність і розвинена система саморегуляції.

Розвинені комунікативно-організаційні вміння в сукупності з науково-дослідницькими та спеціальними також підсилюють ступінь успішності професійної діяльності викладача ВНЗ. Отже, індивідуально-психологічні властивості, які виступають суб'єктивним потенціалом педагога й обумовлюють успішність його професійної діяльності, багато в чому визначаються розвинутою психологічною культурою. І якщо сьогодні вища освіта для студента – це освіта впродовж усього життя, то і розвиток психологічної культури викладача теж має фокусуватися в соціально-економічних і професійно-освітніх умовах, що змінюються.

Враховуючи підходи дослідників до розв'язання питання про структурну організацію психологічної культури, ми прийшли до висновку, що до складу цього феномена входять наступні компоненти:

- когнітивний (система наукових психологічних знань про людину й соціальну взаємодію людей, система адекватних уявлень про свій внутрішній психічний світ і особистісно-індивідуальні якості, розвинутий науковий інтелект, креативність, схильність до соціальної творчості);

- рефлексивно-перцептивний (спостережливість, увага до людей, психологічна проникливість, вміння адекватно сприймати самого себе й інших людей, прогностичні здібності, здібності до ідентифікації);

- афективний (чутливість до людей, розвинута емпатія і вміння співпереживати, багатство і дієвість переживань, емоційна стабільність, чуйність, доброзичливість, великодушність, милосердя, почуття власної гідності, почуття гумору);

- вольовий (здатність протидіяти зовнішньому тиску, здатність придушити негативні емоційні впливи й сильні переживання, здатність продовжувати виконувати певну роботу при значних психічних і фізичних навантаженнях, самоконтроль, витримка, наполегливість в утвердженні моральних цінностей і відстоюванні моральних принципів, надійність);

- комунікативний (уміння спілкуватись з різними людьми, адекватно сприймати й передавати інформацію, вміння будувати й висловлювати свої думки логічно, доказово і зрозуміло, мовленнєва культура);

- регулятивний (адаптивність, навички довільної саморегуляції поведінки й діяльності, володіння собою, вміння керувати своїми психічними станами і розумом, моральна саморегуляція);

- підсистема досвіду соціальної взаємодії (установки і стереотипи культурної поведінки, розвинуті вміння та навички соціальної взаємодії, соціальна активність, терпиме ставлення до людей, ввічливість, дипломатичність, добросовісність, внутрішня гідність, інтелігентність);

- ціннісно-змістовий (соціальні норми, цінності й ставлення до них, цікавість до людей,

толерантність, гуманність, порядність, справедливість, відповідальність, моральність, самоповага) [1 – 3].

Три останні компоненти в цьому багатовимірному психологічному утворенні є системотвірними, а ціннісно-змістовий компонент у цій системі, крім того, виступає стрижневим, інтегруючим. Саме від нього залежить істинність і зрілість психологічної культури людини. Без моральних переконань і внутрішнього морального закону культурна поведінка людини буде формальною або награною та оманливою.

Трактування сутності психологічної культури вчителя зводиться не лише до визначення її компонентів та їх характеристики. Важливо знати також і механізми формування психологічної культури вчителя, визначити рівні її сформованості. А це потребує більш цілісного та системного вивчення названого складного соціально-психологічного явища. Такі вимоги висуває і сучасна соціальна пунктуальність, і те, що вказане поняття зустрічається на сторінках методичної і психолого-педагогічної літератури рідше в порівнянні, скажімо, з такими поняттями, як „культура вчителя”, „педагогічна культура”, „професійна культура педагога” та ін.

У генезисі психологічної культури виділяють три основних рівня:

- психологічну грамотність як деякий мінімум психологічних знань і умінь;
- психологічну компетентність як здатність використовувати набуті знання на практиці;
- зрілу психологічну культуру як розвинутий механізм особистісної саморегуляції.

Психологічна культура педагога – складне поняття. На думку більшості дослідників, вона включає сукупність знань із психології, вміння використовувати ці знання у роботі з учнями, а також здатність бачити за поведінкою дитини її душевний стан, рівень розвитку пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, рис характеру; вміння орієнтуватися в педагогічних ситуаціях, оцінювати їх, вибирати відповідні способи спілкування з конкретною дитиною і колективом учнів, адекватно ситуації впливати на психіку школяра.

Висока психологічна культура дає вчителю можливість компетентного вибору ефективних форм, методів, засобів навчання і виховання, що є запорукою успішного здійснення педагогічного процесу. І в той же час, саме недостатньою психологічною грамотністю педагогів пояснюється велика кількість їхніх помилок і упущень. Наприклад, наявність стереотипів у сприйманні та оцінюванні дітей; перебільшення ролі пам'яті в процесі навчання і, як наслідок, її перевантаження; незнання вікових можливостей школярів; недемократичний стиль спілкування, який часто є причиною різноманітних ускладнень у взаєминах з учнями тощо.

Нами було виявлено, що випускники педагогічного ВНЗ у процесі здійснення педагогічної діяльності під час педпрактики відчують складнощі у виборі методів і форм навчання, у створенні умов для розвитку учнів і підвищення їхньої навчально-пізнавальної мотивації, в умінні інтерпретувати й адаптувати інформацію до завдань навчання та виховання, що, на наш погляд, пояснюється низьким рівнем сформованості когнітивного компоненту у складі психологічної культури.

Психологічна культура вчителя – це продукт соціалізації, освіти, виховання та самовиховання. Значною мірою вона формується саме під час навчання в педагогічному ВНЗ. Більшою мірою пов'язаними з рівнем успішності педагогічної діяльності є регулятивний, аксіологічний і комунікативний компоненти, а найбільш чутливими до зростання психологічної культури педагогів виступають комунікативно-організаторські, дослідницькі й спеціальні вміння.

Психологічні знання є необхідними для результативної професійної діяльності вчителя. Для того, щоб знання справді стали знаряддям регуляції практичної діяльності педагога, їм мають бути притаманні певні якості. Насамперед – це їх системність, що забезпечує зв'язок між окремими блоками знань та встановлення різноманітних зв'язків між ними. Оперативність знань створює можливість швидкого й точного видобування їх із пам'яті з метою розв'язання певного завдання чи конкретної педагогічної ситуації. Повнота знань характеризує поінформованість учителя у багатьох галузях науки, мистецтва, літератури тощо. Глибина свідчить про наявність у педагога систематизованих знань, забезпечує обґрунтованість кожного блоку знань, зв'язок його з іншими блоками. Ефективність діяльності вчителя залежатиме і від таких якостей знань, як міцність, усвідомленість, дієвість і ін.

Окрім знань, вчителю необхідні такі професійні якості, які можуть бути сформовані й розвинуті: інтерес до дитини як особистості, вміння розуміти її інтереси та особливості, педагогічна спостережливність; комунікабельність, увага, педагогічний такт; організаторські вміння; широкі духовні інтереси, пізнавальні потреби; зацікавленість у спільній справі, у сприятливому морально-психологічному кліматі педагогічного колективу.

Психологічна культура вчителя немислима без культури почуттів, без емоційно-вольової сфери його особистості. Остання передбачає здатність любити, свідомо керувати своїми емоціями,

регулювати свої дії і поведінку, володіти собою, створювати позитивний емоційний настрій та сприятливий психологічний клімат, розуміти почуття учня (емпатія) тощо.

Основними організаційно-методичними умовами розвитку психологічної культури педагогів визначасмо такі:

Орієнтація на формування насамперед аксіологічного компонента психологічної культури, на зміну ціннісної свідомості майбутніх педагогів у напрямі гуманістично орієнтованого освітнього процесу, а також створення мотиваційної готовності до процесу розвитку психологічної культури методами групової дискусії, індивідуального та групового консультування.

Операційний компонент має включати формування навичок саморегуляції, аналізу рефлексії процесу і результатів професійної діяльності, навичок ефективної комунікації за допомогою таких психологічних технологій, як соціально-психологічний тренінг, тренінг особистісного зростання, імітаційні та рольові ігри.

Підвищення психологічної обізнаності педагогів шляхом проведення міні-семініарів і „Круглих столів”, зокрема з питань, що цікавлять самих студентів.

Здійснення підбору психологічних прийомів і вправ з урахуванням конкретних параметрів психологічної культури педагогів.

Пропонуючи такі організаційно-методичні умови, ми виходимо з того, що освіта, будучи основним механізмом відтворення культури в суспільстві, покликана породжувати також і культуру міжособистісних взаємодій людей і внутрішню психологічну культуру своїх суб'єктів, що відповідає основним цільовим установкам програми модернізації освіти.

Одним із чинників недосконалості психологічної підготовки майбутніх учителів в Україні є недостатність орієнтації змісту й методик психологічної освіти на формування психологічної культури як певної системи психологічних знань, умінь і переконань учителя. Вдосконалення психологічної освіти сучасного вчителя вимагає введення в програми професійної підготовки методологічних основ і методичного забезпечення розвитку психологічної культури.

Проведене дослідження дозволяє обґрунтувати важливу роль психологічної культури в освіті сучасної людини, необхідність психологічної культури для педагогічної взаємодії і професійно-педагогічної діяльності.

Висновок. Комплексний аналіз наявних сучасних підходів до дослідження психологічної культури і наукових розробок різних її аспектів дозволяє дійти висновку про відсутність цілісної системної теорії цього складного й багатовимірного психологічного феномена, відсутність дослідження психологічної культури в контексті педагогічної взаємодії.

Наявний рівень теоретичних уявлень про психологічну культуру стримує вирішення цілого ряду актуальних практикоорієнтованих завдань, пов'язаних із вихованням підростаючого покоління, оптимізацією педагогічної взаємодії в освітніх установах, забезпеченням безпеки та гуманності освітнього середовища, вдосконаленням системи психологічної освіти, підвищенням рівня психологічної і професійної підготовки майбутніх педагогів.

Будучи внутрішньою якістю суб'єкта, психологічна культура виявляється зовні як якість соціальної взаємодії. Вона тісно пов'язана з різними сторонами внутрішнього психічного світу людини, але її не можна ототожнювати із загальною культурою та культурою окремих проявів особи, не можна ототожнювати зі свідомістю або характером. Вона є щось особливе й відмінне від цих проявів людини. Формуючись і виявляючись у спілкуванні і спільній діяльності людей, вона додає їм культурного характеру, забезпечує їх адекватність, успішність і соціальну нормативність.

Література

1. Кокоєва Р. Т. Психологическая культура преподавателя высшей школы / Кокоєва Р. Т. // Успехи современного естествознания. – 2009. – № 5 – С. 78-79
2. Певзнер Н. Ю. Психологическая культура педагога и эффективность профессиональной деятельности: диссертация... кандидата психолог. наук : 19.00.13, 19.00.03 / Певзнер Н. Ю. // Екатеринбург, 2007. – 206 с.
3. Рибалка В.В. Визначення поняття психологічної культури особистості у міждисциплінарному контексті / Рибалка В.В. // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб.наук.пр. – У2-х част.– Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2004. – Ч.1. – С.94-101.